

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך טז, תשכ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

„ואתא כלבא“

מעט פתגמים וגיבים על הכלב בספרות העברית החדשה

א. בית

ביידיש: וואו האט א הונד הויז (בערנשטיין־זעגעל סי' 1137).

— הביתה! היש לכלב בית? (י"ל פרץ, במשכנות עוני, עמ' קיח) ... שגם הוא כאחד הכלבים האלה בן בלי בית, רעב, קופא בקרה, מחפש מקלט וחום ואינו מוצא (מתי מגד, „באשמורת השלישית“, מבחר סיפורי ישראל, ד' קמחי, עמ' 215)

אין היהודי בזוי ומבוזה, כלב בלא בית (א"מ פוקס [ציטט א' שחריה], „הפועל הצעיר“, גל' 37, תשכ"ג) כל כלב יש לו מלונה ולך אין אפילו חברה (ס' יזהר, „ימי צקלג“, עמ' 83)

כל כלב יש לו מקום (הוא, שם, עמ' 427)

... שהחתול יש לו מקום להניח בו את זנבו, ואני אין לי פינת מקום בשבילי (עגנון, „סמוך ונראה“, בין שתי ערים, עמ' 89) ... כצפור אין בית לה (ש' הלקין, „עד משבר“, עמ' 220)

ב. נובח

ביידיש: א הונד וואס בילט, בייסט ניט (בערנשטיין־זעגעל 1110);

ערי ישראל כהן, „זה לעומת זה“ סי' 130.

„שטויות! תדעי לך, אומרים: כלב נובח לא נושך, — וזה כמעט תמיד נכון“ (מילא אוהל, „גשר“, עמ' 72)

כלב נובח אינו נושך (ס' יזהר, „ימי צקלג“, עמ' 125 ; 937)
... לודר נובח כל היום, וכלב שנובח אינו נושך (יצחק אורפז,
„עשב פרא“, עמ' 15)

... ידעתי שכלב שותק גרוע מכלב נובח, ורעד עז ומסמר אחזני
(ב' אייזיקס, „חוסר מגזע“, עמ' 49)
— „כלב נובח אינו נושך“ — הייתה תשובתו הקצרה (יעקב
לבנבך, „הדואר“, גל' יא, תשכ"ד)

ג. מחותנים

ביידיש: הינד בילען! — מחותנים פאהרען (בערנשטיין־זעגעל
ס' 1136); „ח טביוב, „אוצר המשלים והפתגמים“ ס' 747.
כלבים צועקים, אורחים בחצר (עגנון, „סיפור פשוט“, פי"ז)
כלבים בוכים — מחותנים בעיר (אדיר כהן, „אנציקלופדיה
למימרות“, ס' 9723)

ד. חצר

ביידיש: איטליכער הונד אויף זיין גרונד (בערנשטיין־זעגעל
ס' 1126).
יש כלבים גיבורים אצל פתח חצרים (ס' יזהר, „ימי צקלג“,
עמ' 558)
הכלב בביתו — כפיר („משלי ערב“ ליצחק יח' יהודה; י' כהן,
„זה לעומת זה“, ס' 610)

ה. מופה

ביידיש: פאר א געשלאגענעם הונד טאר מען קיין שטעקען ניט

וייזן (בערנשטיין־זעגעל סי' 1154); ישראל כהן, „זה לעומת זה“
סי' 1579; ד"ר ש' אינהורן, „משל־עם בידיש“ סי' 801.

„בפני כלב מוכה אין מראין חוטרא“, אמרי אינשי (מנדלי,
„השערה“)

אין מראים מקל בפני כלב מוכה (שלום עליכם [תרגום י"ד
ברקוביץ], „מוטיל בן פייסי החזן“, עמ' רלט)

... אבל אני, כיהודי נאמן, הנוטה חסד ל„כלב מוכה“ — כמו
שאומרים באמריקה — עזרתי לו בסידור ה„עניין“ (ב' אייזיקס,
„חוסר מגזע“, עמ' 168)

אל תדברו בפניו בצער גידול בנים; מפני שאין מראים שוט
לאדם מוכה (יהודה שטינברג, כל כתבי, כרך ב', עמ' 194).

ו. לב

בידיש: א הונד זאל מיין הארץ אויסחאפען, וואלט ער משוגע
געווארען (בערנשטיין־זעגעל סי' 1111).

אוי, אלמלי כלב לקק את לבי, היה נשתטה מיד (מנדלי,
„הנשרפים“)

הוי, לו אכל כלב את לבי המר, כי עתה נשתטה (שלום עליכם
[תרגום י"ד ברקוביץ], „מנחם מנדל“, ניירות, ה, עמ' מח)

„— אוי, לבה, לב אם, אלמלי היו משליכין אותו לכלבים
שבשוק, היו אוכלין ומשתטין הימנו“... (ש' בן־ציון, כל כתבי,
„הגט“, עמ' ק)

ז. כעך

בידיש: דער הונד חאפט א בייגעל ביים בעקער, דער הונד

בלייבט א הונד, דער בעקער בלייבט א בעקער (בערנשטיין-זעגעל
סי' 1133) [= הכלב חוסף מן האופה, הכלב נשאר כלב, האופה נשאר
אופה].

יש כלבים ברומי שיודעים למצוא פרנסתם בחכמה. כיצד,
הולך ויושב לפני הנחתום ועושה עצמו כאילו הוא מנתמנם,
כדי שהפלטור לא ישמור עצמו ממנו, ולפיכך הפלטור מנתמנם,
שהוא בטוח מן הכלב, והכלב קם ושומט הפת על הקרקע ועד
שהפלטור קם ומאסף את הככרות נמצא הכלב אוכל כבר
והולך לו (עגנון, תמול שלשום, ס"ב, פי"ז, א — מקורו בראשית
רבה, פרשה כב [הערת הרב ש' אשכנזי, ירושלים, כ"א סיון תש"ך])
... בזדמן לו (לחזיר) רוכל וכעכים בסליו, והריהו מושך כעך
מקופת הרוכלים, ברגע שהלה נפנה לצדדין (מ' סתוי, „ידידים
אלמים“, מעשה בחזיר, עמ' 176)

ח . מ ק ל

ביידיש: דער הונד איז ווערטה דעם שטעקען (בערנשטיין-זעגעל
סי' 1131); „ישראל הרביץ, מבחר פתגמים“ סי' 301.
ומתלא דאמרי אינשי, יאה חוטרא לכלבא — אמת היא (מנדלי
„בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה“, ב)
לא יחרץ כלב לשונו — תרגום אונקלוס: לא איברא חוטרא
אלא לכלבא (שלום עליכם [תרגום י"ד ברקוביץ], „טוביה החולב“,
עמ' קכז)
ראוי היה הכלב למקל ולקה (עגנון, „תמול שלשום“, ס"ב,
פי"ה, ב)

מי ששווה את המקל לוקה (הוא, שם, ס"א, פי"ב, ה)
ראויים הם לחוטרא! (אשר ברש, „אנשים טובים“, עמ' 72)

— הכלב סבתא, ראוי למקל. — השיבו לה (ח' הזו, דלתות

דלתות נחושת, עמ' 200)

יום אחד נכשל בר-כלבא: — — — ואם כן? ברור כשמש,

שראוי היה לשוט (אליעזר שטינברג, „משלי“ [תרגום ח' ריכמן],

חורבן העולם, עמ' 18)

ואז חנא-איצי עונה לעומתו: לא רע, לכלב זועף יש רק

להראות מקל... (א"מ פוקס [ציטט א' שחריה], „הפועל הצעיר“,

גל' 37 תשכ"ג)

ראוי הוא למקל הזה, ולא צריך לעשותו כבשה תמה (י' מצקא,

„בשדותיו של סבא“ [תרגום ש' מלצר], עמ' 333)

ימים אחר ימים עומדים ה„פיקטניקים“, ואינם מניחים לעבור

את הסף של חנות יהודית. ואנו איננו רואים. כאילו היינו

עיוורים. ראויים למקל, ראויים אנו: ... (יחיאל גרנטשטיין,

„אורות מאופל“, עמ' 76)

ט. קור

ביידיש: עס איז אן עברה א הונד ארויסצוטריבען (בערנשטיין

זעגעל סי' 1150); [„רחמנות אפילו לגרש גנב החוצה“. משתמשים

להוראת מזג אוויר רע. גם אומרים: „חטא לגרש אשה רעה“ (נשים

אומרות, „בעל רע“), גם אומרים: „חטא לגרש כלב“ או „סוס רע

לדפוק בדרך“ (שמואל לעהמאן, סי' תקנ"ח, בקובץ „ביי אונז יודען“

בעריכת וואנווילד, וורשה 1929)].

בני אדם ספונים בבתיהם, אין יוצא ואין בא מפני הקרח

בלילה. גם הכלב לא יסובב עיר ויתכנס בתוך מלונתו הצרה

(מנדלי „האבות והבנים“, כה, עמ' מה)

אף קול הכלבים השומרים על בתי אדוניהם נחבא, לא יוסיפו
לנבחה. כי אין יוצא ואין בא. והמה התחבאו במלונותיהם
ובאו במצע הקש והתבן מפני זעם הקרה ואכזריות חמת
ממשלתה (זילברבוש, כתבים נבחרים, „דמעת עשוקים“, עמ' ו)
— בצינה זו? אין עכשיו כלב בחוץ (אשר ברש, כתבי, „אהבה
זרה“, עמ' 319)

איך הוא מתרוצץ באויר-כלבים כזה?

(אשר ברש, כתבי, „אנשים טובים“, עמ' 76)

— צער בעלי-חיים הוא לגרש כלב אל החוץ! (י' אופטושו,
„מורים“ [תרגום ליפסון], עמ' 212)

„אחוז בידך צווארי, ויחם לך... אויה מזג-אויר כלב...
אויה!“ (י' אופטושו, „מאה סיפור וסיפור“, ד' סדן, עמ' 185)
קרה בחוץ, אפילו כלב רחמנות להוציאו החוצה (י' מצקר,
בשדותיו של סבא [תרגום ש' מלצר], עמ' 96)

כפור שכזה! סוחט ורוטה... ממש: אסוף זנבך וילל ככלב...
(יצחק שנהר, סיפורי, כ"א, „פרקי רומן“, עמ' 328)

בימים הללו, כשהחורף נהם בזעפו עד כי כלב לא נראה
בחוצות (חיים תורן, „עירתי דומברובני“ [תדפיס], עמ' 11)
— במזג אויר כזה לא תפגוש — כמו שאומרים — אפילו כלב
צולע (יונת ואלכסנדר סנד, „הכיתה החמישית“, עמ' 162)

... אם כי יש כלבים המתהלכים בחוצות בכל עת, בכל
מזג-אויר... מתכוון אני לאותם כלבים שאפילו לא באו
לחקור כיצד נפצע סבא (הם, שם, שם)
„קר, כלב מי שיוצא בקור-כלבים כזה“ (אהרון אמיר, „ולא
תהיה למוות ממשלה, עמ' 105)

קור-כלבים הקיצוני (ס' יזהר, „ימי צקלג, עמ' 106)

קור כלבים ואש באח (נ' שחם, „אבן על פי הבאר“, עמ' 228)

„מזג אזורי כלבי“ (יעקב הורוביץ, „גם בעולם ההרמוני“, „מאסף“,

א, עמ' 190)

קור כלבים בללה וחום זוועות ביום (נתן שחם, „תמיד אנחנו“,

עמ' 248)

בחורף דולף הגג ושורר כאן קור כלבים (משה אלון, „הפועל

הצעיר“, גל' 13 תשכ"ד

קור כלבים (רות בוגני, „יהיה טוב“, עמ' 43)

קור כלבים מותר להגיד, ענתה הקטנה, וחום פרות — אסור ?

(דן בן אמוץ, „מה נשמע“, עמ' 230)

חום כלבים ממאיר ונורא (ס' יזהר, „ימי צקלג“, עמ' 157 ; 780)

„אין שעה זאת יפה לשלוח החוצה אפילו חתול“, אמרה האומנת

הזקנה (מלכה שפירא, „שינוי במגינים“, עמ' 103)

י . ע צ ם

ב י י ד י ש : דער הונד מיינט, עס געהט פון דעם ביין, און עס געהט

איהם פון די ציין (בערנשטיין-זעגעל סי' 1135).

אנחנו ככלב הזה שמגרם את העצם עד שרוקק דם אפיו וסבור

אוכל בשר . . . (ח' הזו, „יעיש“, ח"ד, עמ' 53)

(כז) ואמר: דומה האדם בבקשת העולם לכלב רעב שמצא

עצם ולעס אותו ומרוב לעסו יצא הדם מפיו, והוא מוצץ הדם

וחושב כי הוא מן העצם והוא מדלמו („מבחר הפנינים“ מד, שער

הפרישות מהעולם הזה, מהדורת הברמן, עמ' 10)

י א. לעולם כלב

בי יד י ש : א הונד בלייבט א הונד (בערנשטיין-זעגעל סי' 1107) ;
אברהם טנדלאו, „שפריכווערטער אונד רעדענסארנטען“ (גרמנית) סי' 909 :
„כלב בלייבט כלב“.

אמנם הכלב קשור בשלשלת, ואף-על-פי-כן כלב לעולם כלב
הוא (שלום עליכם [תרגום י"ד ברקוביץ], „חיי אדם“, פס"ד, עמ' תסא)
אבל הכלב לעולם כלב הוא (הוא [הוא], „אדם ובהמה“, צער בעלי
חיים, עמ' פט)

משל בפי הבריות, כשמטילים כלב לנהר יוצא ומנער עצמו
וחוזר להיות כלב כמות שהיה (עגנון, „תמול שלשום“, ס"ב,
פי"ח, ד)

זנב הכלב הוא זנב כלב — חזר ציון ואמר משל הדיוט — לו
תתן אותו שבעים אלף שנה בתוך המכבש והנה הוא יצא עקום
כבתחילת ברייתו (ח' הזו, „היושבת בגנים“, עמ' 41)

קשט לך העיר בכל קישוטים מינים ממינים שונים, כבר
העיר — עיר (הוא, שם, עמ' 76)
אבל כבר אמר המשל: זנב החמור — זנב החמור... (הוא,
שם, עמ' 193)

י ב. א ש פ ה

בי יד י ש : איטליכער הונד איז א בעל-הבית אויף זיין מיסט
(בערנשטיין-זעגעל סי' 1127) : ד"ר ג' אלקושי, „אוצר פתגמים וניבים
לטיניים“ סי' 735 ; י"ח טביוב, „אוצר המשלים והפתגמים“ סי' 1760 ;
ל' טויבש, „תלמודישע עלעמענטען“ סי' 75 ; „ישראל כהן“, „זה לעומת
זה“ סי' 410 ; דב סדן, „קערת צמוקים“, סי' 418 : „... וגלגולו
באידיש היה לדעתי: יעדער הון אויף זיין מיסט (כל תרנגול על אשפתו),

ולימים נשתנה: יעדער הונט אויף זיין מיסט (כל כלב על אשפתו),
והוא המצוי" [מוריס פלמר טיללי, "הפתגם באנגליה במאות הט"ז
והי"ז (אנגלית) C 486, עמ' 107 : "כל תרנגול גאותו על אשפתו".]
... ואף-על-פי שכל כלב שורר בסוכתו ונובח על אשפתו
(שלום עליכם [תרגום י"ד ברקוביץ], "סטמפניו" עמ' קסח)

הריחו בו הכלבים עוד פעם מכל צדדיו, ונתפרדו והלכו כל אחד
לפינתו ולאשפתו (הוא, "אדם ובהמה", חברבר החצרוני, עמ' קנו)
... התרנגולים קורין קריאה של שחרית, והכלב — אחד
מתושבי הרחוב — עודנו מחבק אשפתו (ש' בן-ציון, כל כתבי,
"גפש רצוזה", עמ' יב)

... ושניהם באו אל הצריף אשר כלבי-הפקר נראו כשהם
מסתובבים שם על ידו, ואבקת אפר מאשפות הקהל מתנשבת
מסביבו ברוח (דבורה בארון, "פרשיות", עמ' 107)
כל כלב נובח באשפתו ובשער חצרו (יצחק שמי, "נקמת האבות",
עמ' 46)

וינבחו ככלבים על יד אשפתם (הוא, שם, עמ' 98)
הכלבים על אשפתם, העיזו להתקרב כדי פסיעותיים (נתן שחם,
"תמיד אנחנו", עמ' 64)

... בשעת ליקוי-חמה, לכל היותר, כשכלבים בוכים אי-שם
במרחקים, בגבעות-האשפה שבקצה לונג-איילנד (ש' הלקין, "עד
משבר", עמ' 96)

... באשפות של החצרות סיעה אחת של ילדים, חתולים
וכלבים (נעמי פרנקל, "שאל ויוהאנה", ס"ב, עמ' 33)
... עד שחתולי פח-האשפה נזעקים מכל החצרות (רחל איתן,
"ברקיע החמישי", עמ' 273)

... ואשר בתוך ערמת האשפה שבחצרו — ראה זה פלא —
עומדת מוכנה עז חולבת (דבורה בארון, „פרשיות“, בראשית, עמ'
(227

הלא הוא כמאמר הבריות, כל תרנגול שורר בבית-אשפתו
(חנן אילתי, „ספרה של סבתה“, „הדואר“ גל' 1635)
כל תרנגול באשפתו צוחן (נתן שחם „אבן על פי הבאר“, עמ' 72)
כשהחיים רצים במסלולם, איש ברחובו ואיש על אשפתו...
(ראובן וולינרוד, „כי פנה יום“, עמ' 131)

י ג פ ס ו ק

ביידיש: דער הונד לאזט מיך צום פסוק גיט קומען (בערנשטיין-
זעגעל סי' 1134); „ד"ר ש' איינהורן, „משלי-עם ביידיש“, סי' 801:
„לכלב יטול אדם פסוק ומקל“; אברהם טדגלאו, שפריכווערטער
(גרמנית) סי' 80, „פסוק ומקל“ והערה שם; דב סדן, „קערת אנוזים“
סי' 941: „לא הניחני לומר את הפסוק“; א' דרויאנוב, „ספר הבדיחה
והחידוד“ סי' 677: „בני, אם תראו כלבים באים עליכם, לא תגורו
מפניהם: תאמרו את הפסוק, ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונך
(שמות יא, ז)“

פתח רבי יעקב (המגיד מדובנא) ואמר:
— משל למלמד תינוקות שיצא עם תלמידיו הדרדקים לשוח
בשדה. אמר המלמד לתלמידיו: „בני, אם תראו כלבים באים
עליכם, לא תגורו מפניהם. תאמרו את הפסוק (שמות יא, ז):
ולכל בני-ישראל לא יחרץ כלב לשונך, ולא יעיזו לנבוח
ולחרוץ לשון נגדכם“. תוך-כדי-דיבור זנקה סיעה של כלבים
מן הכפר הסמוך וכיוונו פניהם וחרצו לשונם כלפי המלמד

ותלמידיו. מיד נשא המלמד את רגליו וברח. ראו התלמידים את רבם בורח וברחו גם הם. לאחר שיצאו מכלל סכנה פנו התלמידים אל רבם ושאלוהו: רבנו: למה ברח? ולמה לא אמר את הפסוק? החזיר להם המלמד:

— „יפה ושאלת תלמידי, אבל מזה אעשה, והכלבים עזי נפש הם, ואינם מניחים לומר את הפסוק“ ...

(הרב/י"ל הכהן מימון, „שרי המאה“, ח"ב, עמ' 107)

אך הדסה באה ופסוק בפיה: „ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו“. — והם משתתקים (ש' הללס, „בהמוט ארץ“, עמ' 58) ... כמו כן ידעתי, שיש פסוק המצייל אותך מכל כלב רע, אבל ברגע שהוא פרחו מלבי גם האזהרות וגם הפסוק הגואל, ועקרתי את רגלי ורצתי (ב' אייוקס, „חוסר מגזע“, עמ' 43)

היהודי שנתיירא מפני כלבו של הגוי וקרא בהנאה „גוח פאנדרר“, „לראות בנקמה“, נשתוקק לכך שבנו יהיה מן ה„מרבצים“ ... (נתן שחם, „תמיד אנתנו“, עמ' 295)

הכלב גם הוא, אשר לימדו אדונו להתפל על כל הלובש שמלה ארוכה (בוקי בן יגלי, „דון קישוט מאסטרפלי“, „התקופה“, עמ' 14)

... הכלבים — — — כיון שהם רואים קפוטה יהודית, מיד בוערת בהם חמתם עד להשחית.

(שלום עליכם [תרגום י"ד ברקוביץ], „חיי אדם“, חברבר, עמ' 2) ... משום שרק פתחו בנביחתם מיד צצו פרחי־הערלים והיא, שיסו אותם בנו, ובצוותא התחילו רודפים אחרינו (ספר בורשטיין, ירושלים־ת"א, תש"ך, עמ' 243)

„לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך“ (דברים כג, כא), תשובה

הלצית לכלב נובח, במובן לחש שלא ישוך, הלצה זו מקורה
במחברות של עמנואל הרומי, שער ז (ד"ר מאיר וכסמן, "משלי
ישראל", ערך "כלב", עמ' 157)

מה תאמר לכלב בעת ישמיץ בחוץ קולו? — לנכרי תשיך
ולאחיך לא (מחברות עמנואל מהדורת הברמן, מחברת ו', עמ' 177)

מרדכי לבנון

להרחבת הלשון

פתגמים וניבים עממיים לועזיים בלבוש עברי

פתגמים וניבים עממיים מצטיינים, כידוע, בין השאר
בסגולת היותם בדרך כלל "מעטי הכמות ורבי האיכות".
חכמת־חיים בדוקה ומנוסה גלומה כאן לפעמים במילים
ספורות בלבד. לא ייפלא אפוא, אם רבים מהם מצויים
בלבושים שונים אצל עמים שונים, לפעמים אף רחוקים זה
מזה, או שמריקים והולכים רבים מהם — ביודעים, במחשבה
תחילה — מלשון ללשון.

יזכרו לטוב ספריהם של ישראל כהן, גדליה אלקושי,
אדם ריכטר, ראובן אלקלעי, ועוד ועוד בשטח זה. אך עם כל
שפע עושרם הניחו בעלי האוצרות האלה פה ושם לאחרים
מקום להתגדר בו.

א. — הנה רגיל בפיו של האנגלי לאמור, עם קורטוב
של הומור — You cannot eat the cake and have it — על מעשה
שהוא קרוב מאוד ל"אחיזת החבל בשני ראשיו". אך בבואך
להריק את הפתגם הזה לעברית, הנך נתקל מיד בכך,